

יואב פלד

יוכי פישר (עורכת), 2015 / **חילון וחילוניות: עיונים בין-תחומיים**. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד. 351 עמודים.

גיא בן-פורת, 2016 / **הלכה למעשה: חילוננו של המרחב הציבורי בישראל**. חיפה: פרדס הוצאה לאור. 415 עמודים.

מהי "חילוניות" בחברה היהודית-ישראלית? על פי הגדרתו הקולעת של דניס שרביט, חילוניות זו

אינה נסמכת על תפיסה פילוסופית כוללת, עקבית ובהירה ... היא אינה מהווה חלק מתפיסת עולם ליברלית שיטתית וארוכת-טווח אלא היא ניסיון דפנסיבי ופרגמטי להשיג ולהגן על משהו שהוא יותר אורח חיים חילוני מאשר אורח חשיבה חילוני ... זוהי תופעה פרגמטית, אינקרמנטלית, ספונטאנית ואינסטינקטיבית; ... היא מופיעה יותר כתגובה מאשר כהצעה ממוקדת; ... אין לה ייצוג פוליטי יציב, אלא התפרצויות של ביטוי פוליטי ... (Charbit, 2014: 159).

בעוד שקרוב למחצית היהודים בישראל מגדירים עצמם היום חילונים, בשנת 2009 רק 16% העידו על עצמם כי הם אינם שומרים מצוות כלל (לעומת 23% ב-1999), 72% העידו כי אינם אוכלים חזיר, 61% אמרו כי על החיים הציבוריים בישראל להתנהל על פי המסורת היהודית, ו-80% העידו כי הם מאמינים באלוהים (Pew Research Center, 2016: 67, 97; Lahav, 2015: 357; ראו גם מרכז גוטמן, 2011: 30, 33, 41, 50, 60, 62). כמחצית מהמגדירים עצמם חילונים הם "חילונים-מאמינים", כלומר, "מאמינים באלוהים או בסוג כלשהו של כוח עליון". על פי הגר להב, "עמדתם של חילונים-מאמינים אלה מבוססת על שלושה עקרונות: אמונה, דחיית הדת המסורתית, יהדות חילונית (אבל לא אתאיסטית)" (Lahav, 2016: 29; 2015: 355, 358; Pew Research Center, 2016: 24, 92, 97, 106).

מדוע אלה הם פניה של החילוניות הישראלית? על פי ישעיהו ליבמן, יהודים ישראלים המגדירים עצמם חילונים אך מקיימים טקסים דתיים (בעיקר אלה הקשורים לחגים ולמחזור החיים) "מונעים על ידי מחויבות מודעת להמשכיותו של העם היהודי". מחויבות זו קוראת לברית עם הדתיים, שכן "יהודים חילונים לברם חסרים את כוח הרצון ואת המשמעת העצמית הנדרשים לשם קיומה של תרבות של אחריות ונאמנות ולעם

היהודי" (Lahav, 2016: 72; Pew Research Center, 2016: 184; 1997: 45; Liebman, 1998: 29; 2016: 27-26).
 הספר חילון וחילוניות, בעריכתה של יוכי פישר, הוא קובץ מאמרים שמרביתם כתובים ברוח פוסט-חילונית ופוסט-סטרקטורלית (אך לא פוסט-ציונית, לדיעת "אם תרצו"). רוח זו

מערערת על עצם ההמשגה הבינארית "דתי-חילוני" ומתנגדת להגדרות מהותניות שלהם. היא מתאפיינת בכיקורת קונספטואלית ואינה נוטה לייחס למושגים אלה תכונות ומופעים קבועים. לשיטתה, הגישה הבינארית מקורה בחשיבה מערבית, נוצרית-פרוטסטנטית, שהמשיכה והתבססה בהחלה קולוניאלית גם על הקשרים דתיים לא-נוצריים (פישר, 2015: 14).

הערעור האנליטי על ההמשגה המהותנית של "דת" ושל "חילוניות" – דחיית ההשקפה הרואה בהם מושגים טרנס-תרבותיים וטרנס-היסטוריים – אינו חייב בהכרח להוביל לפוסט-חילוניות, לטשטוש ההבחנה בין דתי לחילוני ברמה הנורמטיבית, כפי שעושים, כך נראה לי, מרבית המאמרים בספרה של פישר. אולם גישה זו הולמת היטב את החברה היהודית בישראל, שכן במקרה של היהדות הישראלית לא ניתן להבחין בין המימד הדתי לזה הלאומי, החילוני לכאורה, של הזהות היהודית:

האמונה של התנועה הציונית ברעיון השיבה לארץ המוכתחת בנתה תפיסה עצמית של הדת היהודית כתנאי מקדים לעצם הקמת המדינה. אמונה זו שימשה מאוחר יותר גם להצדקת יחסה של המדינה החילונית למקורותיה הדתיים ... הקשר הקיים בישראל (ודוק: לא ביהדות כולה) בין הדת ובין הלאום היהודי ... [יצר] תשתית אידיאולוגית שבה המעשה הלאומי החילוני נשזר בתוך המסגרת התיאולוגית הדתית (פישר, 2015: 27).

יחד עם זאת, הליברליזציה הכלכלית והאחרת שהתחוללה בישראל בשנות ה-90 הביאה גם לתהליכי חילון מסוימים, מוגבלים וזמניים ככל שהיו. תהליכים אלה הם נושא ספרו של גיא בן-פורת. בן-פורת מגדיר חילון בישראל כתהליך תת-פוליטי, תהליך שבו נחלשת בפועל אחיזתה של הדת היהודית בחיים הציבוריים, בעיקר בארבעה תחומים: נישואין וגירושין, שבת, כשרות וקבורה (שני הראשונים וכן הכשרות במטבחים הציבוריים הוסדרו במכתב הסטטוס-קוו מ-1947). לטענתו, בכל התחומים הללו הלך הסדר הסטטוס קוו בענייני דת ונשחק, אולם השחיקה לא הייתה תוצאה של שינוי אידיאולוגי; היא הונעה על ידי שיקולים של נוחות צרכנית בלבד, בהקשר של התפתחות חברה ניאו-ליברלית בישראל. עקב כך, למרות תהליכי החילון והליברליזציה שהתרחשו באותו עשור, לא השתנו ההסדרים הרשמיים של הסטטוס קוו, מעמדה הרשמי של הדת היהודית במרחב הציבורי לא נפגע, וכוחן הפוליטי של המפלגות הדתיות לא נחלש. ניתוח זה מסביר באופן משכנע הן את אופיים של תהליכי החילון שהתחוללו בשנות ה-90 והן את תהליכי

ההרתה שעוצמתם גברה מאוד מאז שנת 2000. אלה האחרונים אינם נידונים בספר, אך ניתן להבין אותם על בסיס ניתוחו של בן-פורת, דבר המעיד על איכותו וחיבתו של מחקרו פורץ הדרך (ראו גם מאמרם של בן-פורת ופניגר בספרה של פישר, וכן Peled & Herman Peled, 2019).

חוקר הספרות הגרמנית, כריסטוף שמידט, כתב מאמר בהארץ, ובו סקר את תולדות משפחתו היהודית-גרמנית המתבוללת (לחיוב!), ואת הישרדותם של סבו הלא-יהודי וסבתו היהודיה בברלין תחת המשטר הנאצי. הוא סיכם את מאמרו במה שלראייתו הן השלכותיה של תפיסת ההתבוללות כ"שואה שנייה", תפיסה הרווחת בישראל:

במצב חירום פוליטי מתמשך מתקבל הרושם שהמצע הדתי לאומי, הרבה מעבר לכוחו המספרי בכנסת ישראל, תופס תאוצה הולכת וגוברת ומצליח לערער על הלגיטימיות של התרבות החילונית. התרבות הזאת, בחיפוש נואש אחרי מקורות לגיטימציה חדשים שיכולים להחליף את האוטופיות הקלסיות של שוויון אזרחי ואחוות-עמים, נוטה גם היא להיענות לדרישה להיות "יהודית". התרבות הליברלית נכנסה למגננה ... ונמסמתמן חשש שבסופו של התהליך הזה של היעדר מערכת לגיטימציה, התרבות החילונית הישראלית מכינה את עצמה לקראת יציאתו של היהודי מנאורותו, שהוא בעצמו אשם בה (שמידט, 2018).

"יציאתו של היהודי מנאורותו" מתבטאת, בין היתר, בפוסט-חילוניות, בטשטוש הנורמטיבי של ההבחנה בין דתיות לחילוניות. פוסט-חילוניות היא מרכיב שיחי מרכזי באסטרטגיית הכניעה של היהודים הישראלים הרואים עצמם חילונים להרתה.

רשימת המקורות

- מרכז גוטמן, 2011. יהודים ישראלים – דיוקן 2009: אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל. ירושלים: מרכז גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שמידט, כ'. 2018. קווים לדמותי כנוסע סמוי של ההיסטוריה היהודית-גרמנית. הארץ, 4.1.2018.
- Charbit, D. (2014). Israel's Self-Restrained Secularism from the 1947 Status Quo Letter to the Present. In J. Berlinerblau, S. Fainberg, & A. Nou (Eds.), *Secularism on the Edge: Rethinking Church-State Relations in the United States, France, and Israel*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 157–171.
- Lahav, H. (2015). Post-Secular Jewish Feminist Theology?. *Journal of Modern Jewish Studies*, 14: 355-372.
- Lahav, H. (2016). What do Secular-believer Women in Israel Believe in?. *Journal of Contemporary Religion*, 31:17–34.
- Liebman, C.S. (1997). Reconceptualizing the Culture Conflict among Israeli Jews. *Israel Studies*, 2: 172–189.
- Liebman, C.S. (1998). Secular Judaism and its prospects. *Israel Affairs*, 4: 29-48.
- Peled, Y., & Peled, H. (2019). *The Religionization of Israeli Society*. London: Routledge.
- Pew Research Center. (2016). *Israel's Religiously Divided Society*. Washington, DC.